Notes
i comentaris

València, Jardí Botànic, tardor (24-02-2012)

LES VEUS DEL MEU POBLE: ELX[1]

Josep-Antoni Ybarra
Universitat d'Alacant

La ciutat sempre ha parlat. Ha dit tantes i tantes coses que les seues paraules i murmuris ens han arribat a ensordir. Ara mateix no sé si la seua veu és tan neta i clara com ho era adés, però, de segur que les paraules i els missatges que s'hi sentien eren ben cridaners.

Quin seria el primer soroll de la ciutat que arribà als nostres sentits? És difícil de precisar-lo. Potser la sirena de la fàbrica de Ripoll? Les campanes de l'església de Sant Joan? El xiulet de l'esmolador quan, carregat amb la bicicleta, passava per la replaceta de la tenda de Maciano? El toc de la campana de Calendura? Els trons de la Nit de l'Albà?... Tants i tants murmuris, sorolls i crits que no ens n'adonàvem...; resulta, però, que la ciutat sempre ha viscut parlant-nos.

Les reunions de la gent sempre eren semblants: vingueren de fer herbetes, estigueren fent faena, anaren a una boda, a un bateig o a un enterrament, sempre hi havia un cant o una cançó pel mig. El poble, la gent a Elx sempre ha sigut molt cantadora; podríem dir que, de vegades, en lloc de parlar, cantava, o si es vol dir així, parlava cantant. I d'aquesta manera, tantes i tantes veus, per tants i tants racons de la ciutat, és el que ens han fet oir una ciutat que, cantant, ha canviat.

La gent que anà i passà la guerra, cantava tangos: *Adiós muchachos*, *La Cumparsita*... Gardel era el seu ídol. També hi havia les havaneretes i totes aquelles cançons que parlaven d'Elx: *De l'aigua dolça venim*, *Perquè visc en la teulera*, i tantes altres. Aquesta era la veu que, quan es reunia la gent –als actes socials d'aleshores–, se sentia. Recorde que la primera vegada de què tinc consciència d'anar a un acte social, fou una boda d'algun conegut dels meus pares. Havien netejat i habilitat un local-magatzem on normalment es guardava el carro i el carromato; havien posat una taula correguda en forma d'una *u* gran, i cadires de tisora plegables al seu voltant. El record que tinc és doble: en primer lloc, perquè per primera vegada en la meua vida vaig veure posar, al meu veí de taula, una oliva dins d'un vermutet!

[1] Una primera versió més reduïda aparegué en la revista *Festa d'Elx,* 56, 2012. Posteriorment s'hi afegiren parts que l'autor considera essencials.

Una idea curiosa, vaig pensar. Per què ho faria aquell home que en aquella boda em tocà com a veí de taula, enfront de mi? No sé quina seria la raó, però el que sí que puc dir és que després d'aquell dia, al llarg del temps, ha estat un costum que he fet meu per sempre més; sempre pose, no una oliva, sinó dos, quan em faig un vermut. La idea és genial. L'oliva no sols li canvia una mica el tast al vermut, llevant-li amargor, sinó que quan s'ha acabat el vermut, pots disfrutar d'aquesta sorpresa que representa tenir una oliva, o dos, dins del got –com un tresor– que te l'has estat guardant quan ningú no en té ja i que tu el pots gaudir encara, a banda que té un gust –l'oliva– igualment diferent, entre agre i dolç, meravellós!

Però tornant a la boda, en aquella reunió social que per a mi fou la primera, recorde una segona impressió que se m'ha quedat gravada per sempre en el cap: la figura de mon pare que, de sobte, s'alçà de la cadira i començà a cantar. La veu de mon pare era una veu entre forta i dolça, com la d'un tenor aficionat; cantava tangos. Li agradaven amb deliri. Era un home que havia estat cinc anys en la guerra (entre el front, el batalló de càstig i els camps de concentració posteriors per haver servit el bàndol republicà, el seu bàndol sense malícia en cap sentit). A mi, aquella situació en la boda, m'avergonyí perquè tots el miraven... No em semblava normal això de posar-se dret de forma espontània i començar a pegar crits. I jo al seu costat, enmig de les mirades, i pensava en quins comentaris faria la gent. Mon pare cantant tangos, enmig de tanta gent, en una boda, tots bevent vermut, vi, *nugolets*, cervesa i pepsi-cola (algunes d'aquestes eren begudes exòtiques encara), menjant faves bollides, olives, caragols, clòtxines de llauna, i entrepans de formatge i sobrassada com a plats forts. Era tot el que teníem: veu per a cantar i fam per a repartir.

En les reunions socials, com ara les bodes de l'època, era el més normal. La vergonya, aquella que vaig passar en aquella ocasió, amb el temps se'm passà. Temps després vaig comprendre la força del tango, la reunió, la germanor, l'amistat, l'amor, el desig, la ràbia callada i la frustració, tot allò que es desprenia d'aquelles cançons de misèria i de gana d'oblidar, i tal volta de fugir d'una situació difícil. Els cants d'aquella gent que venint d'un origen comú, els aguardava un mateix destí: el treball i el sacrifici per sobreviure. Aquells eren moments d'esbarjo on es compartien alegries i penes. En realitat eren els crits de protesta que la ciutat llançava quan els homes s'ajuntaven pel motiu que fóra: bodes, batejos o comunions, tant se val. Era el sentiment compartit d'una postguerra de gent que ho havia passat, i ho estaven passant encara, molt malament. Aquella gent que tenia davant meu s'havia jugat la vida en ficar-los en uns batallons que ells no havien triat, havien vist morir amics, coneguts i fills... quina pena tan gran!, i allí eren, eren vius, eren cantant i parlant.

La ciutat cantava tangos i, com dic, havaneres i també la quotidianitat

amb tantes cançons i cants. I la ciutat parlava, parlava en la vida i en la mort. Un dia, recorde, passant per la porta d'una planta baixa prop de ma casa, sentia plorar. Sense intenció, la vista se me n'anà dins de la casa, a través de la finestra oberta. La morta era allí, estesa, damunt del llit, vestida de negre. Sé que era una dona major, morí a sa casa, com es feia abans, i la gent al seu voltant, la seua gent. Quina impressió! Era el primer mort que jo veia en ma vida i estava acompanyat per plors i crits. Tornava a dir-me coses la ciutat, i ho feia plorant. Ara els morts no sé si parlen o criden, però el que sí que sé és que estan lluny de sa casa. El gori-gori desentonat que sentíem de la veu del rector en els enterraments s'ha endolcit amb una música estandarditzada, entre Mozart i Bach, que no perd mai el to uniforme. Llavors era corrent sentir plors espantosos i desconsolats de les mares i de les filles quan arrancava la comitiva fúnebre amb el fèretre per anar des de la casa del mort a l'església o al cementeri; era com arrancar a una persona quelcom valuós. Els crits eren la protesta que s'oposava al fet que li furtaren el que més volia, el qui havia sigut el marit o el pare fins a aquell moment. I llavors, pel mig del carrer cap cotxe, tot silenci, sols la carrossa de la mort, tota negra, el cotxe de cavalls, tirat per un o dos animals, segons el que s'haguera estat pagant a l'Ocaso per arribar a aquell mateix moment. I la ciutat ara parlava cridant i plorant. Les dones de la casa, totes de negre damunt d'algun carruatge; els homes de casa, a peu, amb un braçalet negre en la mànega de la jaqueta; així, tota la família gemegant, acompanyada pels amics, tots muts, enfilaven cap al cementeri, caminaven amb el mort en el seu darrer passeig. A hores d'ara no sé si crida o fa soroll la filera de cotxes que envolten els morts eixint dels tanatoris fins al cementeri. Fum sí que fan.

I en la vida també parlava la ciutat quan naixia algú. Ho véiem. Els veïns ho sentíem. Ho compartíem. Quan una dona donava a llum, era el veïnat el que feia tots els preparatius perquè la comare fera honor al seu ofici i posara damunt del llit el seu coneixement per a ajudar a dur un nou fill al món. Dur-lo? Sí, però a la fi el portaven tots plegats. Les veïnes més properes i de major confiança posaven aigua a bollir en unes cassoles grans i vermelles; anaven a casa de l'embarassada amb moltes tovalloles i llençols blancs i amb aquelles olles enormes. Esperaven, primerament la comare i, una vegada que hi havia entrat a la casa, al *quarto*, novament esperaven, ara amb un cert nerviosisme. Què esperaven? Esperaven el senyal infal·lible: el plor, el plor del nadó. Tots respiràvem quan sentíem plorar. I és que plorava el nadó, però també la mare, la iaia, les veïnes... tots ploràvem. De nou tornava a sentir-se la ciutat, ara des de la vida i ho feia plorant. Els llençols blancs podien estar tacats de sang, però era sang de vida. L'hospital per parir? Què és això? Vindrà molts anys després, un lloc despersonalitzat, tot blanc, que entre tantes coses positives, serà un lloc silenciós, aïllat, sense veus.

I al naixement li corresponia el bateig i, igual que en la boda d'abans, la gent festejant i cantant. Amb quatre pessetes i els quatre amics s'organitzava la festa. Sempre a casa, sempre als magatzems, que s'havien buidat dels carros i dels motocarros; allí posaríem la taula en forma d'*u* i les cadires plegables, i tan feliços cantant. El compare –el padrí– per als xiquests menuts era la figura central, importantíssima, més que el mateix nadó. Quan acabava la cerimònia religiosa i els padrins eixien a la plaça de l'església amb el recent batejat en braços, mostrant-lo, com si d'un trofeu es tractara, era el costum que els xiquests menuts cridàrem ben fort «padrí pollós, padrí ronyós», i aquest, tirant-se la mà a la butxaca de l'americana que duia, treia un grapat de caramels i els llançava a l'aire, mentre tots els xiquets menuts que pogueren estar en el bateig corríem per agafar-los d'*enterra*. Continuava el joc: «padrí pollós, padrí ronyós» i ara, en lloc de caramels, llançava monedes xicotetes –les de menor valor–, però que als xiquets ens feia molta il·lusió arreplegar-les, com més millor. Els batejos eren sempre iguals: beure, menjar, i cantar...; acabaven amb xocolate amb fogasseta; xocolate fet en aquelles cassoles vermelles que havien servit abans per bollir l'aigua per a l'embarassada, i les fogassetes pastades a casa dies abans i dutes a coure al forn de Leopoldo. La vida era vida, bollia i cantava la gent, ens sentíem prop els uns dels altres. Érem veïns, amics, companys i família, tot a l'hora. Crec que la cosa ha canviat sensiblement hui dia.

Però continuem amb el veïnat. Segur que sentíem el mateix tots els dies, totes les nits, a cada moment. I és que la meua ciutat, físicament, era el meu barri i els seus veïns. Era el soroll del barri el que podíem escoltar, res més; bé, jo i el meu veí. I així recorde les campanes de l'església, unes campanes que podien sonar a llanda colpejada amb una massa de ferro, feien un soroll estrident, gens harmoniós, així era la campana de l'església del meu barri. Els seus tocs marcaven els esdeveniments de tots els que n'estàvem a prop i ens en sentiem a prop. Podia tocar *a rebato*, a mort, a missa..., més alegre o més trista, però era el to per a tots, i tots l'enteníem; novament la veu de la ciutat, ara del barri. A les 7 del matí era la primera missa, no sé qui aniria a aquelles hores a l'església. Però la campana començava a sonar mitja hora abans, era el primer toc; després un quart abans de l'hora, el segon; i ja, per fi, damunt de l'hora, sonava una altra vegada per a començar la missa, era el tercer i últim toc. La campana i els seus tocs eren un bon rellotge, un bon avisador de les penes i de les alegries que pogueren passar al barri. Així, la campana era el soroll que no s'ofegava mai, era el senyal d'identitat del barri, de tots els veïns, creients i no creients.

Aquella veu de barri... anys després, quan els meus pares es canviaren de domicili, passat el pont, per la carretera de Crevillent, ja no hi havia campana; tampoc barri, tampoc veïns. Els tocs de la campana del barri havien desaparegut, en aquell lloc nou s'amuntonaven les cases, les

fileres de cases de 4 i 5 pisos; hi havia molta gent, però poc veïnat. No sé si aquella església nova del barri tenia campana, no sé si tocava o no, però el fet ben cert és que no se sentia; si n'hi havia, estava muda. Ni tan sols el dia que mon pare morí en aquella nova casa i anàrem a l'església, no recorde haver sentit els tocs a mort de la campana d'aquella parròquia. La ciutat ara ja no parlava, el veïnat ja no hi era, la gent vivia però no en un barri, vivia aïllada en pisos i en finques.

Aquell senyal d'identitat que marcava el toc de la campana de l'església marcava també els límits del barri. El meu barri ho era tot, el món possible a l'abast. Hi pasava tot i de tot: la vida i la mort, la nit i el dia, l'estiu i l'hivern. I sempre la ciutat parlant, xiuxiuejant, gemegant, badallant i vivint. A l'estiu, quan la calor començava, els carros d'alguns veïns s'omplien de pals i lones, matalassos, cabassos, caixes plenes de plats, gots, tapets, carneres, ampolles, melons d'aigua, pomes, etc.; ben carregats se n'anaven a la mar, a la vora de la mar a plantar la barraca i passar l'estiu. Els carros, els motocarros i ja després les camionetes feien un soroll semblant: era el tràfec d'anar-se'n a estiuejar tots junts i les rodes d'aquells vehicles colpejant sobre l'empedrat. Era abans de Sant Jaume i tornarien amb els carros plens de tots aquells *arritrancos* al començament de setembre. Els carros primer, els motocarros després i ja, per fi, les camionetes, sempre feien soroll en passar pel carrer, parlaven, però sobretot, feien enveja als que ens quedàvem, als que tan sols podíem anar a la mar els diumenges amb l'autobús de Mollà, el que eixia del passeig de Francos ple de gom a gom. I durant la setmana, per aquells que ens quedàvem, la calor de l'estiu era ensopidora; els que més ho manifestaven, ja fóra de dia que de nit, eren les xitxarres i els grills; la seua protesta estiuenca era contínua. Però també a l'estiu, al barri, es festejaven altres coses: almenys per a mi era el carret del gelat el que més il·lusió em feia. Passava dos voltes al dia, una al matí, al voltant de les huit i mitja o nou, amb aigua civada, orxata i aiguallimó, que un gotet de qualsevol d'aquestes tres coses, mullant amb un *suïsso*, estava de cine; i l'altre moment en què passava el carret del *xambiler*, era a la vesprada, allà en ser les cinc i mitja o sis, quan el sol fort se n'havia anat ja; en aquell moment les coses que duia eren *mantecao*, torró, xocolate, per fer *xambis*, blanc i negres, *cortes*... per berenar. I Alfredo, que era el nom del *polero*, anava tirant el carro i cridant per aquells carrers de terra, plens de pols: «gelats, gelats ben fresquets», i els veïns eixíem de les cases per comprar-li'ls i refrescar-nos. La «cadena del fred» potser estava ja inventada, però per a nosaltres era el crit d'Alfredo el que assenyalava la cadena del fred, la gelor per refrescar-nos d'una calor ensopidora. Una *retaila* de xiquets i xiquetes acudíem en sentir el crit d'Alfredo i veure el carro del gelat. Els mateixos xiquets que al matí havíem estat jugant al *guà* –a les boletes–, a *xurro, media manga, mangotero*, a la trompa...; els mateixos que havíem anat com una tropa

instruïda i ben formada a la rambla a llançar-nos pedres contra els del Pla per defensar l'honor dels del Raval; els que llançàvem les mateixes pedres als ramassos de les palmeres per tal que caigueren alguns dàtils i menjar-nos-els; els que anàvem a furtar gínjols, aquella fruita com a olives grosses i dolces que ja no en queden; els que anàvem a buscar fulles de morera per a donar a menjar als cucs de seda; els que feien xiulets amb els pinyols i els ossos d'albercocs i de cireres rastrejant-los contra les parets grises de cement; els que ens banyàvem al canal nugats per la cintura amb un cordell perquè no ens duguera el corrent de l'aigua; els que féiem una foguera en la replaceta de Ramona amb pals, fustes, cadires velles i desrengades, cartons... i els botàvem foc la nit de Sant Joan quan començava la calor.

Sant Joan marcava el canvi de temps. El fred se n'anava. Aleshores el braser es guardava fins a l'any vinent; aquella safa de ferro que amb brases enceses es posava davall de la taula *camilla* per a calfar-nos tots junts; la taula redona es cobria amb unes faldes llargues i grosses que no deixaven escapar la calor i que arribaven a terra. I com si fos les faldes d'una gran mare que tot ho abraçava, ens ficàvem arrupits, tots, a dins, mans i peus, pensaments i desitjos, present i futur. En la taula *camilla* i amb el braser encés, parlàvem, menjàvem i somiàvem; es feien els deures de l'escola que havia manat D. Viriato o D. Miguel, se sentien les novel·les ploroses de Guillermo Sautier Casaseca, es parlava del treball del sendemà i dels diners que havia de pagar despús-demà. Aquell braser s'encenia a les vesprades, després de dinar, a la porta de la casa i estava encés mentre feia fred, durant tot l'hivern. S'alimentava de llesques de llenya i de carbó que portàvem de ca *la Carbonera* –la senyora Pasquala–, que també venia petroli, que era el que gastàvem per a les fornals en els quals es cuinava. La senyora Pasquala i el seu marit –el senyor Maties– ens compraven draps, papers i cartons, periòdics vells i revistes descolorides, que els xiquets anàvem demanant i arreplegant per les cases i, així, ens guanyàvem algunes monedetes. Quan es guardava el braser era el senyal que l'estiu començava a poc a poc.

No obstant això, el que assenyalava plenament l'estiu a Elx eren les festes d'agost. Els trons, les carretilles, les traques, els coets, les palmeres –els focs–, la Nit de l'*Albà*, el meló d'aigua o d'Alger per a refrescar-nos, les piuletes, els despertadors, els carrers plens de llumenetes i banderetes de paper, la nit de la *Roà*, els balls al carrer... Tots aquestos sorolls i trons són les paraules de tots i per a tots en les festes. Segons l'edat, la intensitat del tro és diferent: començaves pels mistos de tro, seguies per les bacoretes, les piuletes, els petards, els despertadors i, ja més gran, les carretilles i els coets; per a les xiques l'ordre podria ser un altre, en el qual les palmeretes i les rodetes de colors estaven presents. Mon pare m'ensenyà a no tenir por dels trons;

respecte sí, però por no. I és que, si un li té respecte als trons, ells et repecten a tu, és cosa de correspondència. Als trons has de tenir-los respecte, saber que són evasius, molt capritxosos; aleshores, cal mimar-los molt, perquè d'altra manera, si érem descurats i deixats, de sobte ens podien donar una sorpresa desagradable. I és que els trons parlen i a Elx hi ha molts trons per les festes, i solen parlar molt i molt fort; des de les replacetes, els terrats, els carrers, les *faenetes*, al nord i al sud, a les festes d'agost, els trons són la identitat de la ciutat.

I la *Festa*, on queda en tot açò la *Festa*? De veres que no ho sé. És veritat que per a un il·licità la Mare de Déu és una cosa i l'Església n'és una altra. La festa es viu i el *Misteri* es contempla. És com el contingut i el continent. L'eixida que podia fer un home d'Elx en el *Misteri*, en la major part dels casos, no té un sentit religiós i sí lúdic per a cantar. I això és el significat i la relació que de sempre s'ha tingut amb el *Misteri* i amb la *Festa*: el sentiment de sentir-se i de pertànyer a un poble orgullós de mantenir una tradició única a través del cant i de la llengua. Després han anant afegint-li coses, ha anat apareixent un *Misteri* culte i intel·lectualitzat: que si l'originalitat teatral que pot tenir, que si l'espectacle en tres dimensions, que si la música barroca que conté, etc. D'acord, tot d'acord, però quan anàvem a rosegar els codonys a Santa Maria, tot això no hi era, tan sols véiem si la veu de l'Àngel i del que eixia de Mare de Déu, ho feien bé o malament, i s'ha acabat; la Prova de l'Àngel era el control que la gent d'Elx feia al *Misteri*, als que eixien en el *Misteri*, era tot el que sabíem del *Misteri*, a banda clar està, de la calor que sempre feia.

I després de la festa, el treball. També en el treball la ciutat parlava, deia moltes coses. Als matins sonaven bona quantitat de sirenes de les fàbriques. Entre aquestes i les campanes, és com si escoltàrem tot un concert d'algun mal aprenent d'Scarlatti combinant les campanes de les esglésies i les sirenes de les fàbriques –el poder celestial i el terrenal– en una estranya barreja que feia saber de la puntualitat –i també de l'ordre– a l'hora d'arribar al treball. El to de les sirenes de les fàbriques era estrident; primerament, una, Ripoll; després, l'altra, el Trust; a continuació, una altra, la Zapatillera; i, així, una darrere de l'altra fins a no sé quantes. Una sinfonia de sirenes? Hauria estat millor pensar en una mar de treball i d'esforços. A les vesprades-nits, igualment amb les sirenes. Aquell era un treball, el que es feia en les grans fàbriques, i ens ho deien les sirenes.

Però hi havia un altre treball, el de les fabriquetes, el que es feia als magatzems repartits per tot el poble, als baixos de tantes cases del meu barri –en els menjadors, en les cuines, en les cambres–. S'hi aparava, s'hi donava cola –el *semen* que es deia, amb eixa esse valenciana, que és com es parla a Elx, en lloc de dir *cemen*–, s'entatxava, s'assentava, es desvirava... es feia tot el que calia fer a una sabata; se li posava treball,

molt de treball i moltes hores. Qui ho feia? Tots, el barri sencer: homes, dones, grans i joves. I la ciutat torna a parlar amb sons del treball, ara del treball dispers, del treball escampat per tots els racons de manera generalitzada. El tro del martell assentant, la màquina desvirant les baves de la sola que sobra, les màquines de les aparadores amb el seu soroll insistent, pesant i avorrit, el soroll dels motors de les màquines que hi havia en aquelles fabriquetes disfressades de baixos per a ficar carros i motocarros. Allí, amagat, hi havia el meu poble treballant. I la ciutat parlava amb el seu soroll de cada dia, des de les 6 del matí, quan es posava el desvirador a la màquina, fins a les 2-3 de la nit, quan la veïna deixava de fer soroll després d'aparar a sa casa perquè havia acabat a aquelles hores la partida que l'havia duta el dia anterior el repartidor, repartidor que donava pressa perquè s'acabara la partida, ja que ell també havia de servir-la ràpidament. Era tota una cadena de treball, de carreres per a acabar les coses, de compromisos d'uns sobre altres que s'havien de complir.

La fàbrica era tota la ciutat, estava composta per milers i milers de fabriquetes i tallerets menuts, cadascú fent una cosa, ensenyant-se els uns dels altres, imitant-se els uns als altres, treballant els uns per als altres. En aquesta gran factoria que era tot el poble d'Elx, en aquell aparent desordre, apareix un soroll unificador: era el so dels motocarros o dels isocarros (el nom prové de la marca de motos italiana ISO). La funció d'aquests utilitaris no era una altra que la que feien els antics carros, però ara motoritzats. En realitat servien com de cintes transportadores d'unes seccions a altres d'aquella gran fàbrica dispersa de què estem parlant: la ciutat d'Elx. Els motocarros anaven i venien d'un carrer a un altre, d'unes cases a unes altres, d'un barri al de més amunt, d'una fabriqueta a un talleret; repartien la sabata a mig fer d'un lloc a l'altre perquè s'afegira una part de la sabata en una casa i es continuara en la següent. Els motocarros eren així les cintes transportadores, contínues i sense fi d'una gran fàbrica que unia una secció amb una altra. El soroll que feien també era homogeni, continu i sense parar. Era la manera de parlar d'aquella ciutat que treballava constantment.

El rum-rum del motocarros era el soroll sentit a l'exterior, al conjunt dels barris, al carrer, a la porta de les cases. A l'interior de les cases, podia ser divers si s'estava aparant o entatxant, però, a més a més, sempre, a totes les cases i als tallerets, estàvem comunicats per un fil que ens nugava: EAJ 53-Ràdio Elx. Trobe que no s'ha valorat suficientment la transcendència i el significat d'aquest mitjà de comunicació. La veu i les imatges de les quals parlava Ràdio Elx era el portaló per veure la quotidianitat i la gran finestra des d'on podíem albirar també altres coses que no foren les properes. Hi estava tot: la faena, l'esbarjo, la vida, el món... El possible treball s'hi anunciava, era repetitiu el que es deia («se necesitan aparadoras..., chico para hacer

recaos..., aprendiz para dar semen..., chicas para la envasa...»); la gent vivia escoltant novel·les radiofòniques que els ortaven a mons llunyans inimaginables; coneixíem de la vida dels nostres veïns quan es feien les felicitacions pels casaments, batejos, aniversaris d'uns i d'altres, tot el que passava ens ho comunicàvem a través de «Discos Dedicados» amb aquelles cançons que s'encomanaven fent referència a la quotidianitat més absoluta del treball, de la vida (*Cocinero cocinero*, *Soy minero*, *Su primera comunión*, etc.), i que algunes, fins i tot, parlaven de transgressions de la lògica i de la moral establida (*¿Cómo se puede querer dos mujeres a la vez?*, *De piedra ha de ser la cama*, *Angelitos negros*, etc.). També sabíem dels morts per la ràdio, «las necrológicas»: quan havia faltat algú, Ràdio Elx t'ho deia. I tot això mentre es treballava. Pot ser que com més forta se sentira la ràdio era quan es parlava de l'Elx, del futbol. Això era passió. Les retransmissions dels partits eren pur sentiment, com si estigueres, no al camp, a Altabix, sinó en la pell de Quirant, per anomenar algun jugador de l'Elx d'aquell temps. I els dilluns? Els dilluns era una sola conversa, una discussió contínua. Tot el poble parlava apassionadament del que havia estat el dia d'abans, si el córner no havia sigut o si l'arbitre estava venut. Sols se sentia parlar de futbol i la ràdio participava calorosament com el que més. I ja a la nit, abans de sopar, escoltaven «El cupó dels cegos», a veure si hi havia hagut sort, rarament però, tocaven. Una vegada ja sopats, i després d'escoltar «les notícies» corresponents del dia, quedava la calor del braser en les nits d'hivern o eixir a la porta del carrer en les nits d'estiu a fer una xarradeta amb el veí. També podies continuar amb la ràdio, però ja eren unes altres coses. Aquelles altres coses, per a mi, anys després,consistiren a tractar de trobar La Pirenaica o Radio Moscú en un aparell de ràdio que difícilment podia arribar més enllà del que era la cobertura del poble. Ràdio Elx fou això: l'altaveu i el fil comunicador de la gent d'Elx.

I ja, més entrada la nit, es descansava. Hi havia, però, un vigilant de la ciutat: el *sereno*. Personatge de total confiança, a qui se li deixaven les claus del portal, el que obria les portes dels portals quan de nit tornaves a ta casa; el que feia de despertador quan necessitaves alçar-te a una hora inusual. La seua eina de treball era el famós *pito del sereno* que feia servir, xiulava, en casos de necessitat per situacions extraordinàr ies –robatoris, agressions, incendis, baralles–. Era estrany sentir el *pito del sereno*, fins al punt que el seu so caigué en desús, fins considerar-lo com un instrument inútil i arribar a popularitzar una frase: «ser el pito el sereno», és a dir, que ningú et fa cas. Veritat és que al començament era una altra cosa: la ciutat dormia en silenci, gràcies al *pito del sereno*, un so mut però sempre a l'aguait.

La setmana era repetitiva. Sempre igual de dilluns a diumenge. Treball, treball i més treball. És veritat que sense saber del dia de la

setmana en què et trobaves, podies conéixer-lo pels sorolls i també per l'olor. Els dies de treball, eren tots iguals: el rum-rum dels motocarros, el dinar a casa, les notícies de les deu, les sirenes, les campanades de les esglésies, el so de les màquines d'aparar a les cases. Però el cap de setmana era una altra cosa. Així, el diumenge, era el dia dels crits del futbol, de l'olor a *puro* que la gent s'encenia quan anava caminant fins a Altabix per veure l'Elx. Alguns preferien el cine per veure Tarzan, Marisol o Joselito: l'Avenida, El Capitolio, el Central, l'Alcázar, el Gran Teatro, etc. El dilluns, les discussions del dia d'abans, el córner i l'arbitre... I a partir d'ací, tot igual fins al dissabte, el dia de cobrar. De cobrar de veritat. Bitllets en mà, que per això s'havia estat treballant i fent hores tota la setmana fins a les deu de la nit. Res de diners i de pagaments en un compte o en un banc. Diners de veritat, que es vegen i es toquen. I amb aquell sobre marró a la butxaca, al bar a fer-se'n dos amb els amics i els companys; dos que podien convertir-se en tres o quatre quan s'empalmava l'un que convidava a l'altre i, així, fins a l'últim. Cervesa, ametlletes, zepelins, sípia, *ensaladilla*, clòtxines... «una jarra de cervesa»... «ahí va»... «posa'm un vermutet». I, així, quan passaves per davant dels bars, l'olor de peix i marisc a la planxa, de fregits, t'embafaven; el fum dels cigarrets eixia per les portes i finestres; i senties les veus contínues de la gent que cridava parlant o demanant coses. Sabies que era dissabte pel soroll i les olors dels bars. A Elx es cobrava per setmanes, es pagava quan es podia i es vivia per moments, en cada moment.

Tothom tenia *enredros* per pagar, coses elementals: l'aixovar dels novençans, el llit d'aquell fill que creixia cada dia un pam, el regal per al nebot que es casava el mes que ve, la nevera nova per substituir la de gel, etc. Gran part d'aquestes coses es compraven de fiat; es pagaven a termini amb el compromís personal o familiar de fer-ho. La confiança entre la gent era la major assegurança de pagament. Lletres, per donar de menjar als bancs, eren coses excepcionals. Per contra, ahí estaven «els consorcis», aquells acords entre persones (l'amo de l'establiment i el que anava a comprar) per arribar a comprar i vendre béns i detalls un tant extraordinaris, com ara petites joies (polseretes o collarets) o roba una mica de més ben vestir. Així que el consorci no era més que una manera d'estalvi o de pagament a termini, ja que es feia una aportació setmanal per a comprar quelcom i eixa aportació –eixa ratlla– l'apuntava el venedor en la seua fitxa, setmana rere setmana, fins que s'acabara de pagar. Era la manera d'arribar a aconseguir algun capritxet que no es podia comprar de colp per no tenir de moment tots els diners que poguera costar, però que estava garantit el seu cobrament pel pagament setmanal al qual s'havia compromés. Totes les setmanes el venedor, quan li pagaves el que s'havia acordat, feia l'anotació –la ratlla– a la fitxa on quedava clar el que mancava encara per pagar-li.

El consorci era una mena de préstec dels treballadors, garantida per la confiança i el treball. Llavors, què important és el treball! Quan pensem hui en tot açò semblen fets inexistents, una utopia allò de préstecs entre individus, una fantasia confiar en les persones, i també un somni poder tenir treball. No en queda res.

I parlant de diners i de confiança, d'usurers també hi havia: a banda dels bancs, hi havia «els prestamistes». Estava aquella Tia Pepica que en cas d'una necessitat urgent que tingueres podia fiar-te diners, sempre amb els rèdits corresponents (el compte era simple: de per cada vint duros, havies de tornar-li'n vint-i-dos). Era la necessitat imprevista de la gent la que feia demanar diners en certes ocasions i era aquell coneixement –i confiança– amb les persones el que feia al prestamista deixar-te els diners amb la seguretat que li'ls tornaries: cada setmana, amb regularitat precisa, tornaves a ca la Tia Pepica amb cinc duros per tornar-li part del préstec, part del favor que t'havia fet i anava a cobrar-te. En la seua ètica lògica hi havia allò que el rèdit hauria de ser proporcionat al risc, però és veritat que la majoria de vegades, la necessitat més elemental –alguna malaltia, el pagament immediat d'algun imprevist, etc.– feia que el rèdit pagat estiguera molt per sobre del risc d'aquells préstecs entre pobres. És curiós que més que papers i acords escrits, fóra la confiança, el coneixement entre individus, l'honor de la persona i tal volta l'honestedat i el nom de la família, els trets que regulaven els acords financers que es feien entre la gent. Aquell honor de la persona feia que es fera l'impossible per complir els acords que s'havien pres i es tornaren els diners prestats per damunt de tot. Com a situació extraordinària, aquest mateix honor de la persona, feia que alguna vegada s'arribara a una situació inacceptable, com pot ser suïcidar-se, pensant que d'aquesta manera es podia restablir aquell honor que s'havia pogut perdre (enfront de la família, els amics, la societat, els negocis, els bancs). Recorde que el suïcidi era la manera com alguna gent d'Elx restablia l'honorabilitat del seu nom. El pont de Ferro fou testimoni d'un bon grapat d'aquestes situacions extremes. Trobe que ara, l'honor té un sentit diferent i que abastir-lo implica unes altres connotacions; també és cert que el pont de Ferro ha desaparegut, no se sap què se n'ha fet.

Una situació com l'assenyalada feia que a la Penya Madridista els comentaris s'estengueren com la pólvora; se sabia de seguida com i per què havia succeït allò, què havia comportat arribar a aquell extrem. Era normal. La Penya Madridista era el lloc de trobada dels nous fabricants, els nous rics, els que més estaven en els embolics que passaven al poble, els treballadors que gràcies al seu esforç havien arribat a poder parlar de tu a tu amb el director del banc o de la caixa. Els representants de sabates, els venedors de pells, els encarregats de les fàbriques... els aspirants a nous rics tractaven de fer-se socis de la Penya. Malgrat el nom de suport

a un equip de futbol, com era el Madrid –no per casualitat, l'equip més significatiu de la capital d'Espanya–, la Penya Madridista no era un lloc per a donar suport a aquell equip de futbol, això era tan sols la façana. Segurament a la Penya hi havia més aficionats a l'Elx que al Madrid. Com a anècdota per a ratificar el que dic, vull recordar un acte a la Penya presentat per Pin, el seu president. Comentava Pin en veu alta i davant de tot l'auditori: «Porque Quirant (referint-se al capità de l'Elx d'aquell moment), Quirant, no tiene corasón» (i tots els que l'escoltàvem ens quedàrem expectants per veure per on eixia amb aquella afirmació), i l'eixida no pogué ser més enginyosa que la de dir: «Quirant en ves de corasón tiene una palmera»; el sentiment il·licità del mateix president de la Penya no podia ser major. És per això que la Penya, en una societat nova que estava fent-se, com la d'Elx d'aleshores, era el lloc nou on manifestar lliurement el poder dels diners al qual havien arribat alguns; fou el lloc on els aspirants a la nova burgesia mostraven que els pertanyia un nou lloc de poder, ho necessitaven. S'hi jugava a cartes, al dominó, es convidaven els uns als altres amb motiu d'un bon negoci que s'havia fet o pel casament d'una filla. La Penya era un lloc obert però restringit per als nouvinguts als diners, un lloc d'aparença. D'alguna manera, era la resposta al Casino, l'altre lloc de trobada, ara dels rics de sempre, que es reunien assíduament per comunicar-se les seues inquietuds. El Casino sí que era tancat, tancat i restringit a l'antiga burgesia. I enfront de la Penya i del Casino, estava la Coral Illicitana. Aquesta arreplegava la tradició dels casals de tota la vida d'Elx. A la Coral no apareixia el poder dels diners pel mig. Era més la relació personal, el grup d'amics, l'estona de diversió jugant al sarangollo, al set i mig, al *chinchón* o al dominó. Quan s'entrava al saló de la Coral dos coses sobreeixien: el colps de les fitxes de dòmino pegant damunt les tauletes de marbre i el fum del local –tothom fumant caldo–, que es podia tallar amb un ganivet, trons sords i fum dens. I allí sí que es cantava, era un dels pocs llocs que encara a Elx mantenia aquella afició que ha existit de cantar en grup, en cor. La gent de la Coral encara era de la que anava en *quadrella* a la serra, amb la *sarnaxera* al coll, per arreplegar caragols, fer herbetes el dia d'Ascenció; encara anava a la serra del Pantà a fer *cantaueso* i *raboigat*. Anava a l'aigua dolça i *salà* a volar el *catxerulo*; un *catxerulo* fet d'aquells papers finets i de colors, nugat amb canyes i fil de palomar.

I el temps passava al seu ritme amb testimonis sorollosos que ho testifiquen. El *Granaíno*, el tren, arribava tots els dies fent sonar la sirena, això sí, sense hora exacta, però sempre amb la seguretat que era de nit. Els cotxes de Mollà circulant per la Corredora amb aquells motors ben sorollosos, autobusos que féiem servir quan anàvem al metge a Alacant. Calendura marcava les hores; les podia trasmetre el sereno, però sempre, per a la gent d'Elx, les marcava el rellotge de Calendura. És un so únic, net i clar. En realitat Calendura no és un rellotge

tradicional: més aïna són dues figures colpejant dues campanes, una gran i una altra menuda. Una figura d'un homenet –Vicentet– marca els quarts i l'altra figura, com si d'un home gran i major es tractara –Miquel–, marca les hores. El rellotge està a banda, separat fins i tot de les figures. Cal apuntar que, per a alguna gent d'Elx, la forma de comptar el temps és diferent a com es fa normalment, ja que compten el temps per hores i per quarts. El quart, les mitges i els tres quarts, són per a advertir l'hora que ha de vindre, no la passada. Així ho fa Calendura, i així és com ho fan ells. De qualsevol manera, i fóra com fóra, Calendura marcava totes les hores, de nit i de dia, era el que marcava el ritme de la vida.

I les nits, com estem dient, eren per a descansar, per a recuperar-se de tant d'esforç de treball. Alguna nit, peró, se sentia molt de matí a gent cantant. A les 5 o les 6, no recorde ben bé l'hora, però sí que em sonen uns cants en llatí: eren lletanies repetitives, de súplica i lamentació. Era el Rosari de l'Aurora: dos fileres de ciris presidits per un parell de fanals al capdavant, una creu i una imatge d'alguna Mare de Déu. Anaven cantant pel barri fins al despertar del dia, l'aurora. És curiós que el poble, al qual li costava llegir i escriure en castellà, i no dic res en la seua llengua, tanmateix cantara en llatí a les 6 del matí. No tots ho feien, sols alguns, i ho feien cantant perquè la resta ens n'adonàrem. Alguna part de la ciutat resava en llatí. A hores d'ara, aquell llatí s'ha transformat en anglés, les lletanies són cançons: les beates s'han convertit en jóvens que tornen de festa a les 5 de la matinada fent *berrits*.

I tantes i tantes coses parlades i dites per la ciutat. No en faré ara memòria de moltes, massa referències. Tanmateix he de recordar-ne algunes, per significatives: a l'home que arribava venent arrop i *tallaetes*, i cridava i cridava anunciant aquelles *lleposies*; els cants de les *quadrelles* quan se n'anaven o tornaven de la mona o de la serra de fer herbetes; el fi soroll de les rodes de les bicicletes que ens servien per a fugir fora del barri, lluny dels ulls de les mares i de les veïnes; el dia que pujà l'Elx a primera: l'embolic que a boqueta nit s'armà a la Corredora, amb les traques, els xiulets, les botzines ensordidores anunciant la bona nova. Tots aquestos sons, sorolls, trons, crits, murmuris, gemecs, paraules, són els que m'han ensenyat que he viscut en un poble ple de vida. No sé si ara, mig segle després, el poble té veu, és segur que sí, però jo no la sent, potser estic sord. El que dic, però, és que m'ha fet viure sentir la veu de la meua ciutat i el crit del meu poble, perquè la ciutat sempre m'ha parlat. Era cosa d'escoltar-la.